

УДК 821.161.2-3.09

Олена Ставнича (Суми)

МОДИФІКАЦІЇ ПЕРСОНАЖА У ПРОЗОВОМУ ТВОРІ З ЕЛЕМЕНТАМИ МІФІЗАЦІЇ / МІФОЛОГІЗАЦІЇ

Динамічні зрушення в художній свідомості на поч. 90-х років ХХ ст. закономірно відобразилися на ідейній, естетичній та персонажній сферах новітнього прозопису. Важливу роль у процесах видозміни і конституювання героя — виразника сучасного естетичного ідеалу і часто носія певної ідеологічної установки, відіграли пострадянські синхронні процеси деміфологізації, міфізації / міфологізації. Необхідність адекватного художнього осмислення історичного досвіду та нових соціокультурних реалій зумовила численні апеляції до форми або структури міфу, основною властивістю якого є здатність символічного моделювання бажаного, «правильного» світопорядку.

Про актуальність пропонованого дослідження свідчить те, що на особливостях трансформацій героїв у сучасних прозових творах протягом останніх років зупиняли увагу такі дослідники, як Дмитро Затонський, Тамара Гундорова, Роксана Харчук, Ярослав Поліщук, Володимир Даниленко, Юрій Ковалів, Лілія Лавринович, Олена Логвиненко, Влад Якушев та ін. Грунтовний аналіз зміни функцій автора та персонажа в романістиці 1990-х рр. наявний у дисертаційному дослідженні Олени Поліщук «Художній діалог автора і персонажа в новітній українській прозі (90-ті рр. ХХ ст.)», (2004). Однак проблеми вибору типу персонажа автором з метою міфізації або міфологізації простору художнього твору окрема увага не приділялася. Виняток становить розгляд художніх засобів міфізації героя твору «Вайзер Давідек» польського письменника П. Гуелле у дисертації Лілії Лавринович «Постмодернізм в українській, польській та російській прозі: типологія образу-персонажа» (2000), зокрема, названо такі прийоми, як зникнення реальної особи в системі висловлювань про неї, розпад міфологізованого об'єкта у свідомості носія міфу, побудова ланцюга «деміфологізація — дезорієнтація — деперсоналізація» [14]. Проте на прикладі сучасної української літератури подібні аналітичні зауваги епізодичні й несистемні. Також переважно увага дослідників зосереджена на героях / персонажах постмодерністської літератури, їх характерних ознаках, художніх функціях (І. Льїн, Я. Поліщук, Л. Лавринович, О. Поліщук та ін.), або на теоретичному аспекті вивчення художніх типажів (Л. Долгополов, «Особистість письменника, герой літератури й літературний процес»; А. Гуторов, «Літературний персонаж і проблеми його аналізу»; О. Галич, «Коли герой — особа реальна»; Л. Тодоров, «Про ліричного персонажа»).

У зв'язку з вищезазначеним, метою нашого дослідження є систематизація трансформативних процесів у персонажній сфері прозових творів 90-х — поч. 2000-х років під кутом зору творення письменниками певних міфічних уявлень або використання міфологічних моделей з метою вірогідно прогнозованого ідейно-естетичного впливу на реципієнта. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань: розглянути основні моделі творення персонажів у сучасних романах постмодерністського і традиціоналістичного спрямування; проаналізувати специфіку втілення різних типів персонажів у міфізованому / міфологізованому тексті; встановити можливу функціональну кореляцію між вибором автором того чи того типу героя і реалізацією міфізаційної настанови (відповідного традиційного або соціального міфу).

Слідом за Г.-Г. Гадамером («Міф в епоху науки»), підтримуємо розрізнення «міфологічного» та «міфічного»: якщо перше заперечує поняття фактичності й дійсності, що лежать в основі сучасної науки, і стосується традиційної міфології як сталої системи, то друге містить вказівку на «потойбіччя досвіду, який трапився всередині реального світу» і слугує тим універсальним механізмом, що «зберігає для життя культури його власну субстанцію» [6, с. 114]. Тому міфологізація в художній літературі є результатом використання письменником певного традиційного сюжету, міфологічних персонажів, алюзій на події, описані в міфологічних

текстах тощо. Міфічне ж «свідомо спрямовується на народження нового міфу» [6, с.114], тобто міфізація є інтенційним використанням особливостей свідомості й сприйняття людини для формування або актуалізації певних уявлень. Ці явища взаємозалежні і часто співіснують у межах одного твору, образу, персонажа (образ героя-державника в «Інавгурації» М. Лазарука зазнає міфізації, однак має міфологічне підґрунтя — архетип культурного героя). Конститутивними елементами міфічного (як непрямой апелює до міфологічного) у художньому творі зазвичай виступають: міфологізований хронотоп; міфологічний герой як архетип, маркер або проекція; особлива семантизація образів, заснована на персонажних, сюжетних, тематичних, смислових паралелях до міфу-інваріанта; міфомислення в основі образотворення. Міфізований твір містить не цілісний міф як структуру, а окремі міфічні уявлення, які можуть і не мати сюжетних і персонажних відповідників у системі традиційної міфології.

Художній образ героя — фундаментальна категорія літературознавства, що визначає природу, форму і функції літературно-художньої творчості, тому його тип завжди є своєрідним маркером авторської ідейно-естетичної смислотвірної настанови. Герої / персонажі в епічному творі «сприймаються як об'єктивована картина життя, умовно-реальна дійсність» [6, с. 144], визначаючи, таким чином, важливість формування читацьких емоцій → рефлексій → уявлень. В сучасному літературознавстві поняття «герой твору» стає тотожне нейтральнішому терміну «персонаж», бо «образ героя як психологічно та соціально детермінованого характеру піддається деструкції» [18, с. 70].

Притаманна традиціоналістській літературі схильність до ідеалізації головних героїв пояснюється прагненням письменників найбільш повно втілити в них свій естетичний ідеал, дати зразок, модель поведінки (дидактична мета). Подібна ідеалізація виконує для читача компенсаторну психологічну функцію у творах масової літератури. В сучасному світі щодо творення образів героїв вироблено чотири типи естетичних ідеалів: американський тип супермена; західноєвропейський тип інтелектуала-прагматика; азійський тип героя, сила якого в інтуїції, дотриманні корпоративного духу; тип героя-невдахи (маленької людини), поширений серед країн, що випали з парадигми світового розвитку і приречені на наслідування чужого досвіду [7, с. 293].

У зв'язку з домінантним типом естетичного ідеалу (маленької людини), слід відзначити принципову «негероїчність» сучасної української літератури. Певну роль відіграє і незапобованість традиційних типів героя [22, с. 173], як-то: лірико-романтичного, патріотико-героїчного, пасивно-споглядального тощо, хоча окремі риси названих типажів можуть виступати елементами побудови національного характеру (як мистецька провокація або авторська установка, наприклад, образ Чіпки в романі Василя Кожелянка «Тероріум»). Тип героя-супермена використовують для побудови гостросюжетних романів Леонід Кононович («Я, зомбі», «Феміністка»), Петро Михайлов («Відпочинок для цезаря»), Василь Шкляр («Елементал»), Микола Панасюк («Біг») та інші. Жіноча іпостась подібного героя зустрічається набагато рідше, як приклад можна назвати образ Роксолани у «Тероріумі» [13], однак у творах «серйозних» подібний тип відсутній, що детерміновано специфікою жанру й настановою на об'єктивність та реалістичність (у межах художньої умовності). «Передумовою повноцінної літератури є створення благородного сильного героя, який увібрав у себе найкращі риси сучасника» [7, с. 303], взірця для самовдосконалення, позаяк «український читач на тлі суцільної антигероїзації новітньої нашої літератури явно стужився за позитивним «героїчним героєм» [16, с. 180–181].

Зміни в художній прозі 1990-х рр. не тільки заторкнули стильовий та ідейний аспекти творів, але й суттєво позначилися на типажі, характері зображення та функціях героїв. Сучасна традиціоналістська проза ґрунтується на принципах реалізму, що передбачає точність, зримість, пластичність зображення, достатню розгорненість і семантичну прозорість образу, проте не означає «дзеркального» відображення, оскільки більшість розглядуваних письменників використовують і певні модерністські прийоми (затемнення образу, символізація, введення сюрреальних елементів у побутовий вимір, використання внутрішньої психоісторії для оповіді про «зовнішні» події тощо).

Основним прийомом побудови образу персонажа в міфізованому тексті є двійництво, яке, за свідченням дослідників традиційної міфології (Ігоря Зварича, Анатолія Нямцу, Тамари

Апінян та ін.), є наслідком розпаду єдиного героя на бінарні опозиції, що детерміновано історичним розвитком уявлень первісної людини і описом світу з позицій бінарного протистояння. Інколи мотив двійництва проходить через більшість художніх творів одного автора, окреслюючи одну й ту ж пару персонажів (романи Ю. Мушкетика). Використання міфологічних (часто біблійних) матриць для побудови символічного плану персонажа у характерологічний принцип поезики зводить Г. Тарасюк («Блудниця Вавилонська», «Смерть — сестра моєї самотності», «Любов і гріх Марії Магдалини», «Між пеклом і раєм»). Персонажі у творах письменниці подвійні за сутністю — наділені типовими рисами реалістичного художнього образу й міфосимволічним значенням, яке в них вкладає автор.

Міфологізований герой твориться перенесенням характерологічного комплексу традиційного міфологічного персонажа (універсальний вимір) на «реалістичний» образ (соціально-історичний та національно-побутовий вимір) і виконує провокативно-смыслову роль, що, з одного боку, має спонукати реципієнта до думання, а з іншого — «відомою мірою «нав'язує» етичну оцінку зображуваного (модельованого)» [17, с. 9]. Реконструкція читачем змістових зв'язків відбувається на підставі текстових «підказок» (ремнісценцій, деталей, сюжетних паралелей, антропонімів тощо), що відтворюють замислений автором асоціативно-символічний підтекст.

Слід також відзначити накладення соціальних змін на тип персонажа, формований радянською прозою, та деструкцію його у новітній українській літературі. Насамперед, це твори постмодерністської стилістики, де стереотипний герой тоталітарної доби зазнає перекодування на підставі іронічного обігрування, карнавалізації, однак й у традиціоналістській прозі персонажі часто слугують втіленням ідеї перетворення (у різних її вимірах: від позитивної метаморфози до виродження). Врахування перетину вертикального соціально-політичного контексту (період «застою» у радянські часи) та горизонтального літературного «надтексту» (мутація героя радянської прози в антигероя «совкового» типу) дозволяє зрозуміти специфіку трансформації міфу про радянську людину через показ формування такого яскравого й експресивного характеру, як Олександра Рибенко-Ясінська з роману Г. Тарасюк «Смерть — сестра моєї самотності». Письменник — втілений моральний ідеал радянської людини, уособлення всіх чеснот — вироджується в амбітного графомана, відповідно маємо замість громадської активності, корисної праці, духовного розвитку — егоцентризм, кар'єризм, агресивне честолюбство, марнославство, фактичну духовну смерть, лицемірність і байдужість до «неприспособлених» (неасимільованих системою) людей. Така ситуація була сформована за сприяння суспільного устрою, який нав'язував сильним, але позбавленим внутрішніх орієнтирів (внаслідок моральних деформацій), особистостям власні «правила гри», за яких людина-ідеаліст вижити просто не могла (це демонструє образ талановитої письменниці Лори). Центральний персонаж роману і сюжетна лінія містять елементи деструкції радянського письменницького канону через розвінчання образу псевдомитця, але водночас іронічно підкреслюється притаманний українцям потяг до «неоканонізації».

Якщо звернутися до власне текстуального контексту розглядуваного твору, то з окремих ремарок автодієгетичного наратора, певних психологічних деталей, витікає висновок, що Лора і Олександра — це різні іпостасі однієї людини, розділеної художнім прийомом на дві особи, психологічні якості котрих антагоністично розведено і максималізовано з метою показу внутрішнього розриву між ідеальним та реальним (міфомотив двійництва). Смерть Лори, таким чином, символізується — фактично, це самознищення Олександрою «світлого», творчого, ідеалістичного виміру душі. Розпад єдиного міфологічного героя на персонажів-антиподів застосовують з художньою метою С. Процюк (Микита і Михайло з роману «Тотем»), Ю. Андрухович (Отто фон Ф. і кадебіст Сашко з «Московіади»). Незначна індивідуалізованість другорядних постатей у романі «Інавгурація» М. Лазарука і велика кількість дубльованих персонажів також творять міфізовану персонажну сферу.

Поширений в сучасній літературі міфомотив апокаліпсису також значною мірою обумовлює специфіку романного суб'єкта свідомості: індивідуальний моральний занепад трактується як переконлива ознака «кінця часів» і знаходить відображення на сторінках художніх творів у виборі письменником типу головного героя. Дестабілізація внутрішнього світу, своєрідний «приватний апокаліпсис», що відбувається у свідомості індивіда, зумовлені порушеннями колективної ідентичності, невпевненістю в майбутньому, відсутністю чітких

екзистенційних орієнтирів, інверсією попередньо значущих цінностей. Тому часто головний герой сучасних соціально заангажованих романів — «маленька» людина, що усвідомлює свою суспільну незначущість, з розсмиканою, нечіткою ідентифікацією, пливкою картиною світу, без стійкого морального осердя, та інерційним життєвим сюжетом. Це принциповий вибір типу персонажа, що переконливо демонструє ситуацію екзистенційної кризи особистості через показ «спазматичних метань ландшафтами свого свідомо-підсвідомого континууму» [19] сучасної людини. Такими є герої романів «Морок» Ю. Мушкетика, «Храм на болоті» і «Любов і гріх Марії Магдалини» Г. Тарасюк, «Зачинені двері нашого «я» В. Шевчука, повістей Г. Паламарчук і М. Лазарука.

Часто використовуваним прийомом творення міфічного апокаліптичного уявлення виступає накладання реалістичного в цілому персонажа на матрицю семантично спорідненого міфологічного героя. Так, створюючи апокриф про «чорнобильського святого» — отця Григорія у романі-постапокаліптиці «Храм на болоті», Г. Тарасюк апелює до біблійного міфу про Григорія-змієборця, поглиблюючи символічне навантаження образу персонажа. Складніший синтез протообразів в єдиному персонажі письменника подає у творі «Любов і гріх Марії Магдалини» (Юда, Ліліт, Марія Магдалина, Христос) з метою показу складних трансформацій людської душі й деформованої свідомості на зламі часів, зміни тоталітарної міфології на псевдонаціоналістичну. Постапокаліптична міфологема Повернутого Раю у повісті «Шовкова трава» Г. Паламарчук втілена через образи сучасних Адама і Єви (Вік і Влада).

Деякий інший тип «маленької людини» пропонує постмодерністська, неомодерністська проза і проза двохтисячників, оскільки письменники послуговуються ним для творення іншого гатунку соціальної міфології: «урбаністичний міф» Сергія Жадана, Анатолія Дністрового, Сашка Ушкалова, Артема Чеха з героєм-аутсайдером у центрі [4]; міф героя-маргінала у імпліцитно «чужому» йому соціумі Юрія Андруховича, Юрія Іздрика, Тараса Прохаська, Оксани Забужко, Євгена Пашковського. Специфіка подібних героїв сучасної літератури полягає у їхній невідомості (це не борці й не бунтарі), рефлексивності, прагненні осмислити, зважити, оцінити, при цьому «основні акценти спрямовуються не на об'єктивну дійсність, а на позиціонування себе в ній — своїх поглядів, уявлень, а також пам'яті минулого» [19]; дослідники підкреслюють надмірний автобіографізм у створенні персонажів за недостатньої художньо-психологічної прорисовки («У кожній другій книжці — постать автора в театральному світлі <...>; немає героїв, типажів — одні лише автори» [5]); головний герой найчастіше — освічений, іронічний, відкритий до світу, але зневірений романтик, нерідко з претензіями деміурга або речника покоління; більшість персонажів сучасної літератури, на думку Т. Гундорової, перебувають в екзистенційній ситуації бездомності, безбатьківства, усуненості на периферію соціального життя; онтологічний статус протагоніста дослідники визначають як статус людини перехідної епохи й межової свідомості [19], яка знаходиться у пошуках самоідентифікації.

Моделювання персонажів у постмодерністських творах ґрунтується на принципах неміметичного художнього мислення, перетворення «героя» у нараційного суб'єкта, колажно складеного із уламків чужих свідомостей і текстів, розщеплення персонажа (перша модель). На думку Л. Лавринович, це також зумовлено загальною стратегією постмодерного письма, яка полягає в тому, що «образи характерів і обставин у художньому творі займають значно менше місця, ніж у попередні епохи. Акцент переноситься на інші типи — образи світу, образи деталей і т. д.» [14], звідси й поява нецілісного, фрагментарного героя. Друга модель — автобіографічний герой, який позбавляється виключно текстуального образу, позаяк «тіло» образу і всі психофізичні пресупозиції виносяться за межі твору: герой існує і функціонує відразу у двох символічних реальностях (соціальній та художній), розмиваючи їхні межі. Відтак відбувається процес фікціоналізації дійсності, фактично, її пересотворення у літературному тексті з одночасною міфічною проекцією на соціум. Створюється потужне силове поле для втілення різноманітних міфічних наративів — від індивідуального міфу до конвенціональних суспільних уявлень (націоналістичні міфізовані уявлення та автومیфологізація у романі О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу»).

За позицією щодо вираження авторської ідейної настанови, загальної текстуальної стратегії у сучасних творах з елементами міфізації / міфологізації можна констатувати з'яву таких типів героїв: автобіографічний герой, квазі-герой (емблематичний герой) і герой-функція.

Про автобіографічного героя прийнято говорити, коли «я» письменника значною мірою співвідносне із героєм, який стає виразником авторської позиції (твори Є. Пашковського, О. Забужко, Ю. Іздрика, Ю. Андруховича та ін.). Іманентний автобіографізм «молодої прози» може бути розглянутий як виразно опозиційний до попередньої літературної традиції з її вимогою «епічного» героя [12, с. 129]. Позиція відкритої літературної свідомості виявляється у наративному оформленні (автодієгетичний наратор), можна вичленувати певні смислові світоглядні кореляції, внутрітекстову настанову на спілкування з читачем (лекційна форма вислову, звернення до «присутнього» реципієнта), експліцитні автотексти (пролог, передмова, автокоментар) [20, с. 44]. Автобіографічний герой, окрім міфізації художнього простору, також виконує функцію створення ілюзії граничної широти автора із читачем (О. Забужко, «Інопланетянка»). Автобіографічність характеризується питомою соціальністю, оскільки через словесну саморепрезентацію, саморозуміння, самовираження автора виразно корелює з дійсністю (хоч і суб'єктивно осмисленою).

Квазі-герой, або емблематичний герой виник внаслідок активного використання концепту змішування, що змістило культурну оптику як творення, так і сприймання художніх образів (стертість граней «між мистецтвом і сурогатом, річчю і підробкою, письмом і писаниною, серйозним і ігровим началом» [11, с. 176]). Засилля квазіцінностей і квазіпонять закономірно породило типаж квазі-героя — не «живу» особистість, а образ, заснований на аміметичному зображенні (*amimētōs* — недостатньо живий образ [2, с. 676]), підкреслено одновимірний, «картонний» образ. Для втілення авторської концепції абсурдності сучасного соціуму Г. Тарасюк створює таких емблематичних персонажів, своєрідні «фігури, вирізьблені в часі» (Джозеф Стайн) («Гвадалквівір і далі»), що мають одну ознаку чи рису, визначену згідно із соціальною роллю персонажа. Нерідко модель квазі-героя реалізується у персонажах другого плану: наприклад, «псевдоелітарії» в романі «Імітація» Є. Кононенко, партійні функціонери як псевдогерої-державники в «Інавгурації» М. Лазарука (втілення політизованого міфу державництва), псевдоеліта суспільства у «Брухті» П. Загребельного і «У пастці» Ю. Мушкетика (служує для артикуляції міфів популізму і «красивого життя»). Нарочита манекенність, внутрішня порожнеча, невідповідність демонстрованого та дійсного, однозначність непсихологізованого зображення — принципи творення подібного героя / персонажа. Образ емблематичного героя ґрунтується на екстраполяції соціальних явищ в художній простір (у цьому полягає відмінність від образа-функції, що пов'язаний виключно з твором і внутрітекстовим існуванням) і є персоніфікованим відображенням суспільної викривленої «псевдо»-реальності у традиціоналістській прозі. Відзначені тенденційність і схематизм персонажів (образ тотожний сказаному про нього) є цінними з точки зору оприявлення шарів соціального підсвідомого.

Зникнення героя як людського типу, як характеру — тенденція, фіксована теоретиками та критиками літератури ще наприкінці 1960-х років (Алан Роб-Грійє, Наталі Саррот, Гері Блеккер, Рене Альберес, Володимир Вайдле та ін.), яка знайшла втілення в українській постмодерністській літературі кін. 90-х — поч. 2000-х рр. у появі специфічного персонажа — «героя-функції». Інше джерело появи подібного героя — звернення до експериментів вітчизняної модерністської літератури початку ХХ ст., зокрема, драматургії та новелістики В. Винниченка, у якій витворюється особливий типаж героя — носія певної ідеології, що виконує функцію художньої апробації тієї чи тієї системи ідей. Подібні герої не є «живими людьми, а лиш якимись абстрактними принципами, схрещеннями, «еманаціями універсального», що задіяні автором з конкретною метою [8, с. 30–31] (вказівка на прихований смисл; оголення прийому; руйнування «присутності» людини; виконання міфізаційної функції).

Максимально утилітарними у межах художньої цілісності виступають образи «кадебістів» у романах Ю. Андруховича «Рекреації» та «Московіада» (що не заперечує їхньої образної прорисовки): і Білінкевич, і Сашко з'являються як прикмета епохи, її особливість, це не постановка проблеми і не її руйнування, а *вказівка* на деструкцію — персонажі потрібні для повноти реалізації фабули. Тому авторські характеристики набувають амбівалентності,

невизначеності, втрачають інформативну цінність — їх можна довільно замінити будь-якими іншими без втрати функціональності персонажем. Так, уособлення одного з типів сучасної творчої інтелігенції Ростислав Мартофляк, «надія української поезії», водночас «пияк, волоцюга, люблячий батько, популярний громадський діяч, кандидат у депутати, блискучий співрозмовник, ідеал жінок старшого віку, уважний син <...> егоїст і боягуз, шляхетний лицар, галантний кавалер <...> алкогольний маньяк, пристосуванець, офіційний поет, бич Божий, зняряддя диявола» [1, с. 38–39]. Вказівка на десакралізацію ролі поета в сучасному українському суспільстві і латентна полеміка з радянською ідеологією «співця-пророка» поєднуються із міфотворчою функцією: від супротивного ствердити необхідність провідників-інтелігентів (по суті, соціальний міф про громадську і світовпорядкувальну роль поета не спростовується). Позаяк визначальними принципами моделювання персонажів у постмодерністській прозі є гра, фарс, іронія [18, с. 74], окреслений тип героя природно існує в «несерйозному» модусі, однак його текстуальна роль попри плинну подієвість і різнополюсну оцінність залишається чітко визначеною загальною ідеологією художнього твору, а взаємозамінність характеристик персонажа не означає їхньої довільності (вони не є взаємозаперечуваними, що сприяє формуванню концепту абсурду соціального життя).

У постмодерністських текстах образ-функція також реалізується в герої з «розщепленою» свідомістю. Маргінальна особистість, обтяжена патологічною свідомістю — типовий герой прози Є. Пашковського, В. Діброви, О. Забужко, О. Ульяненка, Б. Жолдака та ін. Дещо відмінний тип культивується у прозі Ю. Андруховича, Ю. Ізрика, Т. Прохаська, В. Єшкілева та ін. — «рафінований інтелігент, схильний до споглядання» [3, с. 28]. На думку Л. Лавринович, «ознака нинішньої мистецької епохи — витворення образу розщепленого, маргінального, уніфікованого індивіда та, подеколи, окреслення марних спроб протистояти руйнівним процесам, що відбуваються в свідомості цього індивіда» [15, с. 41]. Значною мірою саме завдяки нетривіальним, розщепленим нарративним свідомостям досягається ефект «вислизання реальності» з творів, заміщення прикмет дійсності своєрідним міфологічним, частіше — міфізованим субстратом, ознаками якого є позатемпоральність, використання принципів дубляжу і циклічності, значеннева ускладненість, символічність.

В. Цибулько пояснює руйнування традиційного типу персонажа як автономної індивідуальності емоційною психосоціальною спустошеністю пострадянської доби, що стимулювало до самоаналізу, своєрідного повороту до суті людини (яка «стала людиною-лябораторією, людиною-скепсисом, людиною автоаналізу» [21, с. 72]), і виявило негармонійність, «розірваність» внутрішнього світу особи, поставленої в різні форми помежів'я (психічного, соціального, мовленнєвого, просторового, темпорального). Буденне божевілля (Л. Лавринович) персонажів Є. Пашковського («Безодня», «Осінь для ангела», «Щоденний жезл») демонструє граничне існування людини між свідомістю й несвідомістю, між теперішнім і минулим (у пам'яті), не тільки соціальну, а й внутрішню безпритульність. Не оминаючи психічних девіацій, інше помежів'я — маргінеси соціуму — увиразнює О. Ульяненко («Дофін Сатани»), концентруючи в образі маньяка Білозуба абсурдно-логічну, досконалу (бо індиферентну до будь-якої етики й моралі) жорстокість раціонально-технологізованого, бездушного сучасного суспільства.

Тотальний розпад персонажа фіксують твори Ю. Ізрика («Воцтек», «Подвійний Леон», «Острів Крк», «Таке»), що утворюють своєрідний безкінечний лабіринт свідомості, неіндивідуалізованої, скомплікованої, неструктурованої. У текстах присутній не герой, а суб'єкт свідомості, який неможливо окреслити як характер, позаяк його субстанціональна сутність («відчував себе ... певною пульсуючою субстанцією» [10, с. 41]) постійно шизоїдно подрібнюється, розсипається у множинність невзаємопов'язаних уламків, подекуди пронизаних постмодерною іронією: «Я вже навіть не був екземпляром: моя множинність ставала на заваді будь-якій тожсамості, ваше самосте, будь-якій ідентифікації, навіть податковій» [9, с. 249]. Блукання снами, візіями, спогадами, розгалуженими й немотивованими роздумами-відступами, чужими і власними текстами (інтер- і гіпертекстуальність), і навіть «уривками свідомості героєвих прототипів і сучасників» [15, с. 43], уможливають переважно дослідження авторської свідомості, ніж скільки-небудь достовірну реконструкцію образу наратора. Розмисл «Пошуки особи» («Воцтек») містить у сконцентрованому вигляді проблему вирізнення

з доквілля та ідентифікації людського «я», коли пристрасне нейрофізіологічне самозаглиблення призводить до відкриття божественної суті в «анемічному тілі» й від-сутнісності сепаратного «я» як такого: «За останнім порогом ти впирався в одне велике неподільне й неіснуюче Ніщо — сьйливу подобу чистої енергії, — котре стояло в основі всіх речей і всіх світів, і всього Всесвіту» [10, с. 40]. Міфізації зазнають наріжні онтологічні категорії, тому можна сказати, що автор творить деіндивідуалізований міф універсальної Самості.

Сучасник із «розділеною в часі» свідомістю наявний у романах «Морок» (Ю. Мушкетик), «Між пеклом і раєм: Сни анахорета» (Г. Тарасюк), «Брухт» (П. Загребельний). Розщеплення свідомості у постмодерністському розумінні не відбувається: герой залишається цілісною особистістю, а сам наскрізний образ виступає як «позитивний» художній прийом, що оголює зв'язок часів і забезпечує композиційну цілісність романів (міфопоетичне дублювання персонажа в часі слугує зчепленню сюжетних ліній). «Половинчастий» герой у міфізованому / міфологізованому просторі традиціоналістського роману виконує функції стимула до пригадування й відновлення традиції; постійної перестороги перед вічністю; демонструє трагічну децентрованість психології людини у «пост-» суспільстві; вказує на драму «втраченого покоління» — двадцяти-, тридцятилітніх, що не знайшли себе у зміненій реальності.

Поширеність в прозі 1990-х — 2000-х рр. героїв з розщепленою свідомістю, втрата чи розмивання під тиском соціуму (тотальної байдужості й непорозуміння) самототожності індивіда, змалювання болісних зламів людської психіки є закономірним явищем в ситуації перехідної епохи, мистецькою реакцією на соціокультурні трансформації і деформації.

Отже, важливим у вибудові автором міфізованого нарративу й виборі з цією метою певного типу героя / персонажа є настанова на забезпечуваний міфічними елементами прогнозований (імпліцитно закладений автором) читацький відгук. Елементи міфізації, як-то: розділення героя-інваріанта на кілька персонажів; непояснюване зникнення персонажа, розчинення його у власних і чужих оповідах / розповідях; накладання реалістичного героя на матрицю міфологічного героя; уведення в образ персонажа відповідних до ідейної настанови твору містичних елементів тощо, — у кожному конкретному випадку мають викликати відповідний емоційний, оцінний, розмисловий відгук реципієнта. А саме: сформувані враження внутрішньої ідентичності позірно віддалених суспільних ідеологій, екзистенційних станів (розділення); розкрити децентровану, розірвану, симулятивну сутність постмодерної людини (зникнення); поглибити смисловий вимір твору, залучити читача до смислового конструювання певного міфічного уявлення (накладання). Також міфізований / міфологізований образ-персонаж може виконувати функцію художньої апробації тієї чи тієї системи ідей; функцію деміфологізації через антагоністичне розділення міфологічного образу-інваріанта; творення соціального чи індивідуальноавторського міфу тощо. Окреслені трансформації героя / персонажа в цілому можна потрактувати як базис для творення якісно відмінної прози із виразною екзистенційною і соціальною проблематикою.

Література:

1. Андрухович Ю. Рекреації : [романи] / Юрій Андрухович ; [ред. рада : В. Шевчук та ін.]. — К. : Час, 1996. — 287 с. — (Першотвір).
2. Аристотель. Сочинения : в 4 т. / Аристотель ; [пер. с древнегреч. ; общ. ред. А. И. Доватура]. — М. : Мысль, 1983–. – Т. 4 : Никомахова этика ; Политика ; Поэтика. — 1983. — 830 с. — (Философское наследие ; т. 90).
3. Білоцерківець Н. Література на роздоріжжі / Наталка Білоцерківець // Критика. — 1997. — № 1. — С. 28–29.
4. Боденчук Б. Сучасний герой у сучасній українській літературі [Електронний ресурс] / Богдан Боденчук. — Режим доступу до ресурсу : http://www.djerelo.com/index.php?option=com_content...id...
5. Бриних М. Спам напалму [Електронний ресурс] / Михайло Бриних. — Режим доступу до ресурсу : <http://www.artvertep.com/print?cont=14241>.
6. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика : [вибрані твори] / Ганс-Георг Гадамер ; [пер. з нім.]. — К. : Юніверс, 2001. — 288 с.
7. Даниленко В. Лісоруб у пустелі : Письменник і літературний процес / Володимир Даниленко. — К. : Академвидав, 2008. — 352 с.

8. Затонський Д. В. У пошуках сенсу буття / Д. В. Затонський. — К. : Дніпро, 1967. — 312 с.
9. Іздрик Ю. Р. Таке / Юрій Романович Іздрик. — Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2010. — 272 с. — (Першотвір).
10. Іздрик Ю. Р. 3:1. Острів Крк. Воцек. Подвійний Леон : [текст] / Юрій Романович Іздрик ; [передм. Ю. Андруховича]. — Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2009. — 320 с. — (Першотвір).
11. Киченко О. Постмодернізм і роман : метаморфози традиційного жанру / Олександр Киченко // Всесвіт. — 2004. — № 11–12. — С. 176–179.
12. Кодак М. Душа під вантажем доби : Про сучасну прозу, здебільше молоду / Микола Кодак // Дніпро. — 1997. — № 3–4. — С. 125–135.
13. Кожелянко В. Тероріум : [роман] / Василь Кожелянко. — Львів : Кальварія, 2002. — 172 с. — (Серія «Дефіляди»). — (Першотвір).
14. Лавринович Л. Б. Постмодернізм в українській, польській та російській прозі : типологія образу-персонажа : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство» / Л. Б. Лавринович. — Тернопіль, 2002. — 20 с.
15. Лавринович Л. Сучасний український постмодернізм — напрям? стиль? метод? / Лілія Лавринович // Слово і Час. — 2001. — № 1. — С. 39–46.
16. Логвиненко О. Дама у сідлі, або жіночий феномен в українській прозі на зламі століть / Олена Логвиненко // Київ. — 2006. — № 2. — С. 178–182.
17. Нямцу А. До проблеми функціонування «літературних архетипів» у європейському загальнокультурному контексті / Анатолій Нямцу // Слово і Час. — 2009. — № 2. — С. 3–14.
18. Поліщук О. Позиція персонажа в українській постмодерній прозі / Олена Поліщук // Слово і Час. — 2003. — № 2. — С. 70–74.
19. Поліщук Я. «Між пригадуванням і передчуттям» : репрезентація советського минулого в сучасній літературі [Електронний ресурс] / Ярослав Поліщук. — Режим доступу до ресурсу : <http://www.ukrlit.vn.ua/article1/1862.html>.
20. Тебешевська-Качак Т. Автобіографізм як принцип нарації та характеротворення у прозі Оксани Забужко / Тетяна Тебешевська-Качак // Слово і Час. — 2004. — № 2. — С. 39–47.
21. Цибулько В. Біда в тому, що покоління восьмидесятників поза літературою не реалізувалося повноцінно майже ніде : [інтерв'ю Л. Павлишина] / В. Цибулько // І. — 2002. — № 24. — С. 70–72.
22. Якушев В. В архіві шаблонних героїв / Влад Якушев // Дніпро. — 2009, березень. — С. 173–174.

The Character's Modifications in Prose with the Elements of Mythologization

The specificity of character in contemporary prose with the elements of mythization / mythologization is observed in the paper. Particular attention is paid to the emergence of the new types of characters and sociocultural determination of mythologization images. The correlation between the type of the character and the specifics of its artistic embodiment in mythized / mythologized literary work is also considered.

УДК 821.161.2-311.9.09

Наталія Савицька (Суми)

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ФАНТАСТИКИ

У сучасному літературному процесі України вагоме місце належить фантастичній літературі. Проте в українському літературознавстві й досі виникає питання про існування української фантастики. Особливо це стосується жанру наукової фантастики, який на фоні домінуючих фентезійної й містичної літератури виглядає досить скупко. Відповідно й науковий інтерес до цієї теми значно послабився порівняно з активним дослідженням цієї проблеми в другій половині ХХ століття. Українська наукова фантастика минулого століття досліджувалася в роботах науковців Олесі Стужук, Тетяни Катиш, Світлани Олійник, Ніни Чорної та письменників Олександра Левченка, Віталія Карацупи, Андрія Валентинова, Олега Ладигенського, Дмитра Громова, тоді як сучасний період її розвитку залишився поза їхньою увагою, що